

Om den förhistoriska bosättningen på Stora Karlsö i skelettfyndens ljus

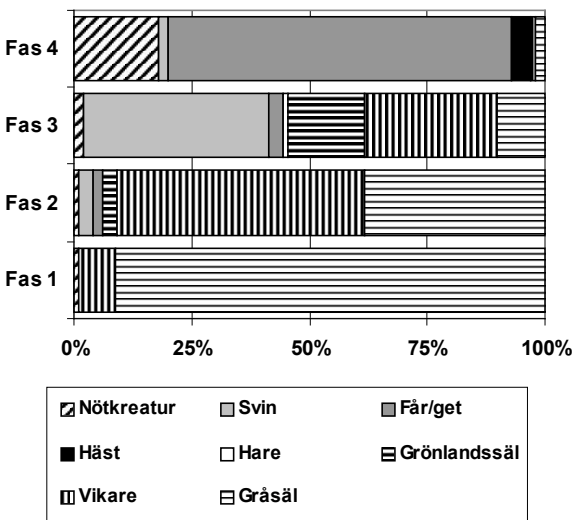
Inledning

Benmaterialet från Stora Förvar måste räknas som ett av de mest spännande i Östersjöområdet. Vid de arkeologiska undersökningarna i slutet av 1800-talet samlades mer än 4 ton ben in ur de djupa lagren i grottan och under årens lopp har flera osteologer intresserat sig för fynden. Ännu saknas dock en översiktlig publikation. Intresserade läsare är hänvisade till antingen ganska ålderstigna publikationer eller kortare artiklar som oftast belyser en begränsad del av materialet eller ett specifikt tema. Tyvärr har det enda pågående osteoarkeologiska forskningsprojektet om fynden från Stora Förvar nyligen avbrutits i förtid. Den 28 april 2006 avled Christian Lindqvist, en nära kollega och vän som under många år arbetat med Gotlands faunahistoria och framför allt med benfynden

den från Stora Förvar. Detta var ämnet för hans doktorsavhandling i historisk osteologi och han hade hunnit få fram en hel del ny kunskap. Christians bortgång är en stor förlust för Karlsöforskningen. När jag i år i februari deltog i symposiet *Stora Karlsö – tidernas ö* berättade jag om bosättningen på Stora Karlsö i osteologins ljus. Mycket av det jag talade om byggde på Christians forskning och det gör även denna text. Jag ska här kort försöka ge en inblick i vad man idag vet om bosättningens karaktär på ön under olika tidsperioder. Sist i artikeln finns en kort litteraturlista där intresserade kan finna mera att läsa.

Benfynden berättar

Benfynden i grottan Stora Förvar har en unik potential att belysa en mängd olika fråge- ►

Figur 1. Fördelningen av arter under olika faser enligt antalet identifierade fragment. Data är hämtade ur Lindqvist och Possnert 1997.

► ställningar. I grottan har människorna på ön deponerat ben från jaktbyten eller slaktdjur och det finns även fynd av människorna själva. Ätminstone periodvis verkar grottan ha använts som bostad. Benen ger en spännande inblick i hur människan under olika tidsepoker har verkat i sin naturmiljö. Jag berör här bara kort de många fynd av spännande djurarter som hittades, t ex garfågel, havssula, tonfisk, späckhuggare och grönländssäl d.v.s. djurarter som inte – eller mycket sällan – påträffas i området idag. Fynden är enastående och mycket spännande när man studerar djurvärldens historia i Östersjöområdet. Men för förståelsen av bosättingens karaktär på ön är fynden mera anekdotiska. De representerar enstaka händelser som säkert var viktiga och man kan tänka sig uppståndelsen kring en val eller en ovanlig fågel. Det är i stället den stora massan av fynd av de ”vanligaste” arterna som utgör grunden för min text. De vittnar om människorna och deras aktiviteter som de oftast såg ut.

Tidsramar

Ett mycket viktigt resultat av de senare årens osteologiska analyser hittar man i Christian Lindqvists och Göran Possnerts dateringsprojekt (1997). Ett stort antal ben har daterats med hjälp av C^{14} -metoden och bilden av kronologin har klarnat. Tidsperspektiven är hisnande! Det visar sig att de äldsta fynden i grottan är omkring 9 500 år gamla medan de yngsta tillhör järnålder/medeltid. Jag använder den kalibrerade tidsskalan. Man kan i grottan följa bosättningen på ön under en mycket lång period men det finns ett långt avbrott när grottan verkar vara övergiven för mellan 8 000 och 6 000 år sedan. Vi ska återkomma till detta avbrott senare i texten.

Med hjälp av kronologin och de osteologiska analyserna kan man skapa en bild av

bosättingens karaktär under olika skeden. Det finns stora skillnader i benmaterialets sammansättning under olika faser. I figur 1 kan man se att sälben dominerar i de undre lagren medan andra arter blir vanligare i de övre. Människorna har levt under förhållanden som har erbjudit olika förutsättningar för fångst, jakt och annan försörjning. Jag stannar vid fyra ”arkeologiska ögonblicksbilder” eller faser som ger en bild om hur det kan ha sett ut. Bilderna är självfallet mycket förenklade men det återspeglar grovt vad benen berättar.

Den första fasen – Mesolitikum (9 500–8 000 år sedan)

I grottans understa lager dominerar ben av säl tillsammans med en del fiskben och fågelben. Det är mest ben från unga gråsäl och det verkar som om man fångade sälar som var någon eller några månader gamla, se figur 2. Från grottan hade man utsikt över en strand där det låg många gråsäl. Man jagade de sälar som var lättast att fånga och släpade upp sina jaktbyten till grottan som låg en bit från strandlinjen. Klimatet var betydligt varmare än idag och havet inte så salt. De fågelarter som idag är så karaktäristiska för ön fanns inte. Idag är det svårt att tänka sig klippväggarna utan sitt myllrande fågelliv men så såg det nog ut. Man har hittat ben av t.ex. svan, ejder, trut och andra andfåglar men alkorna saknas. Klipporna var säkert lämpliga för häckning men havsmiljön var inte den rätta under denna tid. Bland fiskbenen är lax vanlig.

För ungefär 8 000 år sedan försvinner spåren av människor i grottan för en lång period. Det kan bero på att havsnivån under den första fasen kontinuerligt steg och att till slut stranden låg ganska nära grottmynningen – kanske för nära? Även om det var en ganska långsam process kan man reflektera

över om och hur människorna uppfattade situationen med en strandlinje som kröp allt närmare. I alla fall finns under en lång period inga fynd i grottan men om det betyder att bosättningen på Stora Karlsö helt försvann är för tidigt att säga. Jag tror att man ska söka den på andra platser på ön. Här finns en utmaning för inventerare. ”Tomrum” brukar gå ett bestämt öde till mötes.

Den andra fasen – Tidigneolitikum (ca 6 000–5 550 år sedan)

När vi kommer till nästa fas ser djurbensmaterialet annorlunda ut. Fortfarande dominerar sälben stort och ben av vikare har blivit betydligt mera vanliga. Dessutom finns en mindre mängd ben av grönlandssäl. Vi ser en mera mångsidig säljakt och de olika sälarterna har säkert krävt sin speciella jaktteknik. Den ökade andelen vikare är en indikation på att isförhållandena förändrats och att vi nu har något kallare vintrar än tidigare.

Spännande är förekomsten av några ben av nötkreatur, svin och får och/eller get. Av figur 1 framgår att det också finns en del ben av nötkreatur i de djupaste lagren men de ligger inte i ursprungligt läge. Dateringar visar att det rör sig om yngre fynd som har blandats samman i de äldre lagren. Trots detta är dateringarna av nötkreatur bland de äldsta i Sverige och visar att tamdjur tidigt kom till Gotland – och möjligen till Stora Karlsö. Något stort genomslag i försörjningen är det dock inte fråga om utan det mesta verkar ha kretsat kring säljakt. Den första keramiken framträder under detta skede.

Den tredje fasen – Mellanneolitikum (ca 5 200–4 000 år sedan)

Den tredje fasen kan kopplas samman med den gropkeramiska kulturen som i första hand definieras genom sina karaktäristiska

lerkärl. Vi ser i grottan en för många andra samtida lokaler typisk dominans av ben av säl och svin. Grönlandssäl och vikare är de vanligaste sälarterna medan gråsälén har gått tillbaka. Jaktmönstret har troligen förändrats och nästan alla harpuner från grottan hör till denna fas. Det är något av en paradox att vikaren är vanligast i Stora Förvar medan grönlandssälén är vanligast på de flesta boplatser på fasta Gotland under denna tid. Grottan har således sin egen prägel!

Den höga andelen svin är anmärkningsvärd. En mycket omdiskuterad fråga har varit huruvida de gropkeramiska svinen var vilda eller tama och den är ännu inte besvarad. Det är svårt att tänka sig att en vild population av svin kunnat etablera sig på Stora Karlsö. Men kanske kan benmaterialet ge oss insikter i detta problem. Bland fåglarna framträder nu alborna talrikt så klipporna på ön hade säkert fått ett ”liv” som påminner om dagens situation. Torsk är vanlig bland fiskarna.

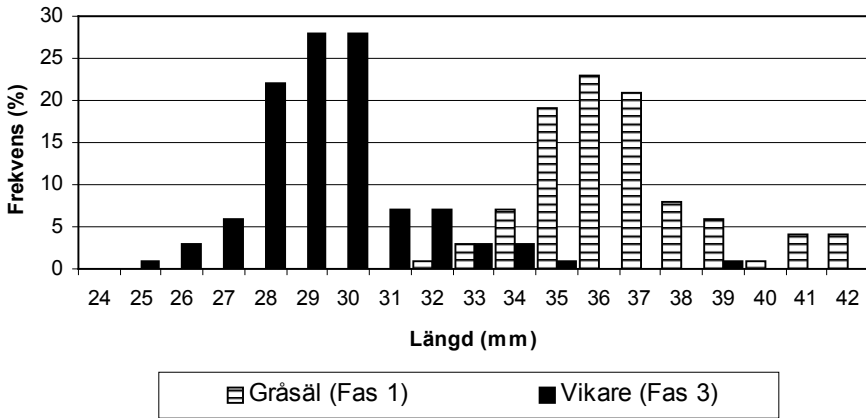
Den fjärde fasen (från ca 3 800 år sedan) Bronsålder–Järnålder–sen tid

Den fjärde fasen är bristfälligt känd inte bara osteologiskt. Man kan se att benfynden i de översta lagren av grottan domineras av ben av tamboskap och framför allt av får och getter. Tamhöns har identifierats. Andelen säl men också svin har i jämförelse med den föregående fasen starkt minskat. Grottans funktion har av allt att döma förändrats. Men eftersom kunskapen om tidsramarna är bristfällig är en tolkning svår att göra. Det är troligt att denna fas bör brytas upp i olika tidsskeden. Det bör finnas påvisbara skillnader mellan t.ex. bronsåldern och järnåldern.

Till slut

Tills vidare belyser benfynden bäst bosättningen på Stora Karlsö under stenåldern. Man kan urskilja (minst) tre olika skeden ►

Tandradens längd i underkäken

Figur 2. Diagram som visar tandradens längd (mm) i underkäken hos gräsäl och vikare. Storleken är en indikation på hur gamla sälarna var när de fångades. De flesta underkäkar i Stora Förvar kommer från små individer vilket visar att man i första hand jagade unga individer av både gräsäl och vikare. Man måste beakta att gräsälen är större än vikaren. Data är hämtade ur Lindqvist och Possnert 1997.

► med karaktäristisk försörjning. När vi kommer till de yngre perioderna blir det svårare. Vi ser en tydlig förändring – kanske den tydligaste i materialet – men kan i dagsläget inte riktigt ”greppa bilden”. Arkeologiska undersökningar i de orörda kulturlagren utanför grottan skulle förmodligen kunna bidra till en ökad kunskap. Vi skulle då kunna få en bättre uppfattning om hur kulturhistorien vuxit fram på denna tidernas ö. Jag tror att benen kunde berätta också om detta.

Om du vill läsa mer:

- Lindqvist, C. and Possnert, G. 1997a. The Subsistence Economy and Diet at Jakobs/Ajvide, Eksta Parish and other Prehistoric Dwelling and Burial sites on Gotland in Long-term Perspective. Ingår i: Burenhult, G. (ed). Remote Sensing. Vol I. *Thesis and Papers in North-European Archaeology* 13: a. Hässleholm.
- Lindqvist, C. and Possnert, G. 1999. The First Seal Hunters Families on Gotland. On the Mesolithic Occupation in the Stora Förvar Cave. *Current Swedish Archaeology* 7: 65-88.
- Ericson, P.G.P. 1989. Faunahistoriskt intressanta stenåldersfynd från Stora Karlsö. *Fauna och Flora* 84: 192-198.
- Ericson, P. and Knappe, A. 1990. Stora Karlsö – a Neolithic Hunting Camp. *Gummeria* 64:197-205.

Stora Förvar. Var det så här de första säljägarna såg grottans öppning? Foto: Rita Larje